

LJUDSKI ŽIVOT KAO NAJVIŠA VREDNOST I NJEGOVA USTAVNOPRAVNA I KRIVIČNOPRAVNA ZAŠTITA

Apstrakt

Razvojem demokratske ustavnosti dostignut je istorijski nivo da se danas više ne može u suštinskom smislu uopšte govoriti o nekom aktu kao o ustavu, ukoliko on pritom ne baštini i zaštitu ljudskih prava, tj. determiniše jasno granicu preko koje država ne sme zadirati u slobodu pojedinca. Obim i kvalitet ljudskih prava koji su preduslov postojanja ustava u ovom smislu se napretkom civilizacije konstantno šire i razvijaju. Pojedina prava, među koja nesumnjivo spada pravo na život, tj. neprikosnovenost života i tretiranje istog kao najviše vrednosti, danas faktički predstavljaju nadustavnu kategoriju, jer ne postoji većina u jednom društvu koja bi „demokratski“ mogla izglasati da ih nekom pojedincu ili grupi ukine. Ova civilizacijska tekovina se različito normira u ustavima sveta, a Ustav Republike Srbije predviđa, između ostalog, da je „ljudski život neprikosnoven“.

Krivičnopravna zaštita prava na život ostvaruje se u našem pravu propisivanjem i primenom brojnih odredaba u KZ o pojedinim krivičnim delima, u prvom redu onim kod kojih se kao zaštitni objekat pojavljuje život čoveka, a pre svega različitim oblicima ubistva. Međutim, ova zaštita u našem KZ manifestuje se i kroz postojanje krivičnih dela koja se vrše radi postizanja drugih ciljeva, koja kao zaštitni objekti imaju druge vrednosti, ali u sebi sadrže i ubistva koja predstavljaju način ostvarivanja tih ciljeva, kao i krivičnih dela čiji kvalifikovani oblici kao težu posledicu sadrže nehatno lišenje života jednog ili više lica. Jedino ograničenje prava na život može se javiti u slučajevima kolizije tog prava sa istim tim pravom drugog lica kada može postojati neki od osnova isključenja protivpravnosti. U takvim situacijama pak ne dolazi do narušavanja Ustavom definisanog principa da je ljudski život najviša vrednost.

Ključne reči: *ustavna evolucija, ustavnopravna zaštita, ljudski život, ljudska prava, Ustav Republike Srbije, krivičnopravna zaštita, Krivični zakonik.*

1. UVOD

Različiti periodi razvoja ljudske civilizacije baštinili su određene vrednosti kao „nešto što je normalno“ ili „nešto što se prosto samo po sebi podrazumeva“. Ukoliko se sagleda celina naše istorije, primetno je da u njenom najvećem delu ljudski život *per se* nije spadao u kategoriju najviših vrednosti. Paradoksalno, daleko duže vremena

* Redovni profesor Kriminalističko-policijski univerzitet, e-mail: djordje.djordjevic@kpu.edu.rs

** Naučni saradnik Institut za uporedno pravo, e-mail: m.djordjevic@iup.rs

su čitave kategorije ljudi i njihovi životi smatrani „stvarima“ spram danas vladajućeg i opšteprihvaćenog shvatanja ljudskog života kao fundamentalnog ljudskog prava.¹ „Prve ideje, doduše sporadične i nepotpune, javile su se još u antičkom svetu. To su bile, između ostalih, ideje koje su zastupali stoici o jednakosti ljudi, a pre njih sofisti o prirodnom pravu koje je iznad (i bolje) od pozitivnih zakona. Međutim ove i slične ideje nisu dovele do jednog celovitijeg shvatanja, pa ni do određivanja prava čoveka, a to nisu mogle u uslovima svemoćnosti antičke države i njenih neograničenih prava u odnosu na pojedinca, a posebno i u uslovima ropstva.“² Od nastanka civilizacije su tako uglavnom ipak životi nekih ljudi vredeli više od drugih, da bi evolucija apsolutne zaštite prava na život tekla polako, uz povremene zastoje i stranputice. Njeno postepeno utemeljenje je blisko prirodnopravnom učenju koje „počiva na uverenju da se sva ljudska bića rađaju sa određenim urođenim pravima koja ne zavise od državne vlasti.“³ Osnovno od tih neotuđivih ljudskih prava je svakako – pravo na život, pravo bez koga su sva druga prava bespredmetna.⁴ Danas je ono nesporno, štiti se međunarodnim, kao i instrumentima unutrašnjih prava modernih država, a dileme o domašaju prava na život (pomeranju granica njegovog obima) postavljaju se uglavnom usled napretka nauke i tehnologije, koji sa sobom donose nove izazove u mnogim, pa tako i u ovom domenu.⁵

Za jednu modernu, demokratsku državu pravo na život predstavlja svojevrsno „nadustavno pravo“, jer je nemoguće zamisliti situaciju u kojoj većina „demokratski“ određenoj drupi ljudi ovo pravo nekakvim „ustavnim“ ili zakonskim merama uskraćuje. Sazrevanje svesti o ovom pravu kao nečemu sankrosanktnom oživljava ideje prirodnog prava. U literaturi se ističe: „Sagledano iz istorijske perspektive, prirodnopravne ideje imaju svoje opravdanje, budući da su oživljavane upravo u onim vremenima kada su ljudska prava bila masovno i sistematski kršena. Otuda, ma koliko delovale nerealno i anahrono, prirodnopravne ideje su svoju renesansu doživljavale posle Drugog svetskog rata i iznova u periodu rušenja blokovske podele sveta i demokratizacije postsocijalističkih društava. U tom kontekstu izrečeno, ne iznenađuje činjenica da se i u našoj stručnoj literaturi uglavnom polazi od uverenja da su ljudska prava prorodnopravnog porekla.“⁶

Na međunarodnopravnom planu, upravo Drugi svetski rat predstavlja svojevrsnu prekretnicu kada je reč o zaštiti prava na život. Nezapamćeni, sistematski vršeni zločini iznedrili su „nove“ pojmove poput genocida i podstakli čovečanstvo da međunarodnim instrumentima pokuša da univerzalno pristupi pravu na život, stvarajući tako dvostruki (nacionalni i nadnacionalni) sistem zaštite ovog prava. „Univerzalna

¹ „U starijim istorijskim periodima krivičnopravna zaštita prava na život nije bila uvek ista. U starijim istorijskim periodima ona je bila nejednaka zavisno od ličnosti pasivnog subjekta, a u izvesnoj meri i u zavisnosti od ličnosti učinioca, da bi kasnije, naročito u devetnaestom i dvadesetom veku poslatala jedna za sve građane, bili da se oni pojavljuju kao učinioci, bilo kao žrtve krivičnih dela upravljenih protiv prava na život.“ – M. Đorđević, *Krivičnopravna zaštita prava na život*, *Ustav Lex Superior*, Beograd 2004, 103.

² P. Nikolić, *Ustavno pravo*, Beograd 1997, 166.

³ D. Simović, R. Zekavica, *Ljudska prava*, Beograd 2020, 2.

⁴ Jovan Ćirić je u jednom izdvojenom, saglasnom mišljenju na odluku Ustavnog suda napisao: „Moglo bi se reći da život bez slobode nije mnogo vredan, ali je život osnovni uslov i slobode i svih drugih vrednosti – ne možemo govoriti o slobodi ako nema života“ - Ustavni sud, Rešenje o odbacivanju inicijative, IUo-42/2020.

⁵ V. Coman, J. Maftei, V. Negrut, „The Right to Life“, *Legal Sciences European Integration – Realities and Perspectives*, Galati, 2012, 242.

⁶ D. Simović, R. Zekavica, 3.

deklaracija o pravima čoveka“, koja je doneta od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 1948. godine, predvidela je da se „sva ljudska bića rađaju slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima“ (čl. 1), te da „svako ima pravo na život, slobodu i bezbednost ličnosti“ (čl. 3).⁷ Dve godine kasnije, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, doneta od strane Saveta Evrope 1950. godine, proširila je ovu formulaciju: „Pravo na život svakog lica zaštićeno je zakonom. Niko ne sme biti namerno lišen života, osim prilikom izvršenja presude suda kojom je osuđen za zločin za koji je ova kazna predviđena“. Konvencija ovu odredbu dopunjava propisujući da se „lišenje života ne smatra protivnom ovom članu ako proistekne iz upotrebe sile koja je apsolutno nužna radi odbrane nekog lica od nezakonitog nasilja; da bi se izvršilo zakonito hapšenje ili sprečilo bekstvo lica zakonito lišenog slobode; ili prilikom zakonitih mera koje se preduzimaju u cilju suzbijanja nereda ili pobune“. Primetno je da ovakva formulacija ostavlja prostor za postojanje smrtno kazne. Ovo je međutim izmenjeno protokolima 6 („Smrtna kazna se ukida. Niko se ne može osuditi na smrtnu kaznu ili pogubiti“) i 13, kojima je smrtna kazna u potpunosti zabranjena (ukinuto je nekoliko do tada važećih izuzetaka). Pravo na život je kasnije šticeo i drugim međunarodnim instrumentima poput Deklaracije o pravima deteta, Međunarodne konvencije o građanskim i političkim slobodama itd.

2. USTAV I PRAVO NA ŽIVOT

Na nacionalnom nivou, pravo na život se štiti pre svega odredbama Ustava, koje su potom razrađene instrumentima krivičnopravne zaštite, poslednje linije odbrane najvažnijih vrednosti u jednoj zajednici. Etimološka analiza same reči „ustav“ u srpskom jeziku ukazuje na to da se tim aktom državna vlast „ustavljuje“, tj. da joj se determiniše granica do koje može zadirati u slobodu pojedinca (ustaviti, braniti, postaviti granicu).⁸ Kako se ljudska civilizacija razvijala, tako je i ova granica pomerana, da bi danas u 21. veku nesporno da su osnovna ljudska prava, poput prava na život, daleko izvan nje. Mišljenja smo da se bez adekvatnog prepoznavanja i zaštite ljudskih prava danas više uopšte ne može ni govoriti o ustavnosti, odnosno o aktu koji te vrednosti ne baštini kao o ustavu.⁹

Tragove takvih ideja i potvrdu prirodnopravnog učenja o ljudskom pravu na život kao nadpravnoj (nadustavnoj) kategoriji nalazimo, između ostalog, u odredbama Osnovnog zakona (ustava) Savezne Republike Nemačke. Ovaj Ustav, koji je posle

⁷ Predlozi da ova odredba obuhvata „život od momenta začeća“ su postojali, ali nisu postigli konsenzus, jer su mnoga nacionalna zakonodavstva već dozvoljavala abortus. – D. Dakić, Početak zaštite prava na život prema univerzalnim izvorima međunarodnog prava, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 1/2019, 81.

⁸ Kosta Čavoški ukazuje da simboličan i politički smisao naše reči „ustav“, koja znači „brana“ nije vidljiv u etimologiji naziva najvišeg pravnog akta zemalja čiji naziv dolazi od latinskog „*constituere*“ – uspostaviti. – K. Čavoški, Ustavnost i pravo veta, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 3/1971, 222. Zaista, većina zemalja zapadne pravne tradicije koriste izvedenicu od ove latinske reči (npr. engleski: *The Constitution*, francuski: *La Constitution*, poljski: *Konstytucja* ili ruski: Конституция). Kako ovi termini danas pored „uspostavljanja“ označavaju i „stanje“, slični su, ali ne i identični, po značenju sa nemačkim terminom za ustav *Die Verfassung* – stanje. U etimologiji se nesumnjivo kriju tragovi motiva začetaka ustavnosti u konkretnoj državi.

⁹ M. Đorđević, *Suspensivni veto predsednika republike*, doktorska disertacija (Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu), Beograd 2020, 17.

sloma nacističke Nemačke temeljen na principu „negacije diktature“¹⁰, imao je za polaznu tačku izbegavanje svega onoga što se u praksi Vajmarskog ustava pokazalo kao slabost i što je dovelo do najveće katastrofe u XX veku. Prilikom pisanja Osnovnog zakona „pošlo se od pojedinca, a ne od vlasti“¹¹, te je ustanovljena grupa članova koji se, između ostalog, bave zaštitom ljudskih prava, a koji se ne smeju menjati. Ove odredbe pod imenom „klauzule večnosti“ (*Ewigkeitsklausel*) predviđaju „pravo otpora“ (*Widerstandsrecht*) ukoliko neko pokuša da ih naruši. „Protiv svakoga ko hoće da preduzme rušenje ustavnog poretka, svi Nemci imaju pravo na otpor kada drugi način za otklanjanje navedenog ne postoji“.¹² Nisu dozvoljene izmene nemačkog Ustava koje se odnose na federalno uređenje, princip učestvovanja Zemalja (*Länder*) u donošenju zakona ili u principe utvrđene u članovima 1 i 20.¹³ Član 1 Osnovnog zakona pak kaže: „Dostojanstvo čoveka je neprikosnoveno. Obaveza svake državne vlasti je da poštuje i štiti dostojanstvo čoveka.“¹⁴ Nemački narod smatra da su nepovrediva i neotuđiva prava čoveka osnova za svaku ljudsku zajednicu, za mir i za pravедnost u svetu. Ovde navedena osnovna prava vezuju zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast kao neposredno važeće pravo“. Pravo na život je najosnovnije pravo čoveka, a svakako da se podrazumeva i pod pravom na dostojanstvo, koje je iz njega izvedeno. Ipak u narednom članu ovaj Ustav propisuje i da „svako ima pravo na život i telesni integritet“¹⁵.

Bez namere da se ovom prilikom upuštamo u složena i u doktrini široko diskutovana pitanja domašaja suverenosti ustavotvorca i obaveznosti pravila jednog ustavnog akta za narednog suverena, iz ovih odredaba je jasno da se pitanju prava na život prišlo kao jednoj „nadustavnoj“ kategoriji i prirodnopravnoj vrednosti. Ustav je čak „ovlastio“ svakoga da se odupre eventualnom nasrtaju na ova prava, pri čemu se može podrazumevati ne samo nasilan, već i „regularan“ pokušaj izmene Ustava ostvaren u skladu sa pravilima o njegovoj reviziji (u smislu procedure i postizanja neophodne većine). Na ovaj način je, između ostalih, pravo na život u Nemačkoj garantovano najjačom mogućom zaštitom.

Velika većina država u svetu danas garantuju apsolutnu nepovredivost prava na život, što obuhvata i odsustvo smrtne kazne. Sve države Saveta Evrope, na primer, nemaju više smrtnu kaznu, jer je to jedan od uslova za članstvo u ovoj organizaciji. Pod ovim se ne podrazumevaju i slučajevi oduzimanja života kod kojih postoji element isključenja protivpravnosti, o čemu će nešto reći biti niže u tekstu. Ustavni tekstovi sadrže po pravilu odredbu kojom se garantuje univerzalna neprikosnovenost prava na život.

¹⁰ K. J. Fridrih, *Konstitucionalna demokratija*, Podgorica 2005, 141.

¹¹ Andreas Voßkuhle, bivši predsednik nemačkog Saveznog ustavnog suda (*Das Bundesverfassungsgericht*), intervju dat novinskoj mreži *Deutsche Welle*, DW Deutsch Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=DHmcRAmsWb4>; (pristupljeno 1.9.2021).

¹² Osnovni zakon SR Nemačke, čl. 20 st. 4.

¹³ Osnovni zakon SR Nemačke, čl. 79.

¹⁴ Ova rečenica („*Die Würde des Menschen ist unantastbar. Sie zu achten und zu schützen ist Verpflichtung aller staatlichen Gewalt.*“) je u ustavnopravnoj literaturi već poprimila karakter maksime, poput npr. poznate sentence iz Deklaracije nezavisnosti SAD (1776.): „*We hold these truths to be self-evident, that all men are created equal, that they are endowed by their Creator with certain unalienable Rights, that among these are Life, Liberty and the pursuit of Happiness*“, koja predstavlja ujedno još jedan primer konstitucionalne zaštite prava na život.

¹⁵ Osnovni zakon SR Nemačke, čl. 2 st. 2.

Sve zemlje bivše Jugoslavije, osim Crne Gore, sadrže u svojim ustavnim tekstovima izričitu garanciju prava na život („Svako ljudsko biće ima pravo na život“¹⁶, „Človekovo življenje je nedotakljivo“¹⁷, „Životot na čovekot e neprikosnoven“¹⁸, „Sva lica na teritoriji Bosne i Hercegovine uživaju (...) pravo na život“¹⁹). U Crnoj Gori pravo na život nije ustavom eksplicitno iskazano, ali se njena garancija izvalči iz zabrane smrtne kazne, te zaštite dostojanstva, fizičkog i psihičkog integriteta ljudi.

Pravo na život je eksplicitno pripisano Ustavom Španije u kome se kaže da „svako ima pravo na život, na fizički i moralni integritet i ni pod kojim okolnostima ne smie biti podvrgnut mučenju ili nečovečnim ili ponižavajućim kaznama ili postupanjima“.²⁰ U Ustavu Ruske federacije stoji kratko da „svako ima pravo na život“²¹, a u Poljskoj da će „Republika Poljska obezbediti svakom čoveku pravnu zaštitu svakog ljudskog bića“²², itd. Konačno, postoje i one države (poput Francuske V Republike ili Italije) koje u svojim ustavnim tekstovima ne navode izričito pravo na život, ali njegovo priznavanje i zaštita proilaze iz opštih odredaba o slobodama i pravima građana, tj. prihvatanja međunarodnih konvencija o pravima čoveka i odgovarajućih analognih odredaba zakonodavstva.

Što se Republike Srbije tiče, zaštita prava na život je i u našoj zemlji ustavna kategorija. U delu koji se odnosi na ljudska prava i slobode Ustav iz 2006. godine propisuje da je „ljudski život neprikosnoven“, da „u Republici Srbiji nema smrtne kazne“, te da je „zabranjeno kloniranje ljudskih bića“.²³ Narednim članovima se ove garancije dodatno preciziraju, pa se tako propisuje nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta pojedinca, zabrana izlaganja mučenju itd. Uopšte, ustavne garancije prava na život su, u našoj zemlji i inostranstvu, praćene nizom drugih iz ovog izvedenih prava, poput prava na zdravlje, prava na zdravu životnu sredinu itd.²⁴

3. KRIVIČNOPРАВNA ZAŠTITA ŽIVOTA KAO NAJVIŠE LJUDSKE VREDNOSTI

3.1. Oblici krivičnopravne zaštite života u našem KZ

Krivičnopravna zaštita života čoveka u našem pravu ostvaruje se, u prvom redu, propisivanjem i primenom krivičnih dela koja za svoj osnovni zaštitni objekat imaju život čoveka. Ova krivična dela svrstana su u Krivičnom zakoniku (u daljem tekstu KZ) u grupu koja se zove „krivična dela protiv života i tela“ koja se u sistematici posebnog dela KZ nalazi na prvom mestu. Ovakvo rešenje je logično imajući u vidu značaj života i telesnog integriteta kao zaštitnog objekta, što je došlo do izražaja u

¹⁶ Ustav Hrvatske, čl. 21 st. 1.

¹⁷ Ustav Slovenije, čl. 17. st. 1.

¹⁸ Ustav Severne Makedonije, čl. 10.

¹⁹ Ustav BiH (Aneks IV Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini), čl. 2 st. 3.

²⁰ Ustav Španije, sekcija 15.

²¹ Ustav Rusije, čl. 20.

²² Ustav Poljske, čl. 38.

²³ Ustav Srbije, čl. 24.

²⁴ M. Đorđević (2004), 102.

mnogim krivičnim zakonicima u Evropi i svetu (na pr. Češka, Crna Gora, Severna Makedonija, Rumunija, Ruska Federacija, Španija).²⁵ Ipak, u uporednom pravu ima i drugačijih primera (Francuska, Nemačka, Mađarska, Hrvatska, Slovenija, Bugarska, Danska),²⁶ ali čak i u tim zakonodavstvima gde je u sistematici posebnog dela krivičnog zakonika na prvom mestu neka druga grupa krivičnih dela (krivična dela protiv čovečnosti ili protiv državnog uređenja i bezbednosti države) u pitanju su dela kod kojih se kao zaštitni objekat, pored ovih drugih vrednosti, pojavljuje i život čoveka.

Kada je u pitanju grupa krivičnih dela protiv života i tela u našem KZ ona sadrži krivična dela povrede (lišenja) života i krivična dela povrede telesnog integriteta, kao i krivična dela ugrožavanja života i tela u tuči i tzv. krivična dela odbacivanja, odnosno krivična dela nepružanja neophodne pomoći.²⁷ Iako se krivičnim delima povrede telesnog integriteta ne napada direktno na život čoveka, sigurno je da se ovim delima, u većoj ili manjoj meri, posredno ugrožava i sam čovekov život, pa se i ova krivična dela mogu staviti u kontekst zaštite života čoveka.²⁸

Krivična dela čija je posledica lišenje života jesu zapravo različiti oblici ubistva, kao i krivična dela navođenja na samoubistvo i pomaganja u samoubistvu i nedozvoljen prekid trudnoće. Ipak, kada govorimo krivičnopravnoj zaštiti života u prvom redu mislimo na različite oblike ubistava koji postoje u KZ. U našem krivičnom zakonodavstvu tradicionalno postoji podela na obično, teška i lakša ubistva, kakva postoji i u mnogim drugim krivičnim zakonodavstvima.²⁹ Ova podela omogućava da se kazna u svakom konkretnom slučaju, u zavisnosti od njegovih okolnosti, lakše i pravilnije odmeri, jer su kazneni okviri za obično, teško i oblike privilegovanih ubistava veoma različiti. Za teško ubistvo, kao jedno od najtežih krivičnih dela uopšte u našem KZ, predviđena je i mogućnost izricanja najteže krivične sankcije koju poznaje naše krivično zakonodavstvo, kazne doživotnog zatvora.

Međutim, pored krivičnih dela iz grupe krivičnih dela protiv života i tela postoji još čitav niz krivičnih dela razvrstanih u druge grupe u KZ, kod kojih se pored osnovnog zaštitnog objekta zbog koga je to delo i svrstano u datu grupu, kao zaštitni objekat pojavljuje i život čoveka.³⁰ Tu su moguće dve situacije: dela koja po svojoj prirodi u svom sastavu sadrže lišenje života čoveka koje se vrši sa umišljajem i dela kod kojih se lišenje života javlja kao teža posledica krivičnog dela koja se može pripisati nehatu učinioca.

U prvom slučaju lišenje života nije osnovni cilj učinioca. On delo čini iz drugih razloga, a lišenje života nekog lica se pojavljuje samo kao način izvršenja ili sredstvo kojim se otklanjaju prepreke za postizanje željenog cilja. Tako, na primer, lišenje života jednog ili više lica se može pojaviti kao radnja izvršenja mnogih krivičnih dela, naročito onih iz grupe krivičnih dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava (genocid, zločin protiv čovečnosti, ratni zločini, terorizam itd), pojedinih dela iz grupe protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Srbije (ubistvo predstavnika najviših državnih organa, teška dela

²⁵ dostupno na: www.legislationline.org pristupljeno 1.9.2021.

²⁶ dostupno na: www.legislationline.org pristupljeno 1.9.2021.

²⁷ Đ. Đorđević, D. Kolarić: *Krivično pravo, posebni deo*, Beograd, 2020, 8.

²⁸ V. Miletić: Krivična odgovornost za tešku telesnu povredu, *Pravni život* br. 9/2018, 196.

²⁹ Đ. Đorđević: Oblici ubistava u savremenom krivičnom zakonodavstvu, *Pravni život*, br. 9/2010, 4.

³⁰ Z. Stojanović, N. Delić: *Krivično pravo, posebni deo*, Beograd, 2014, 5; N. Mrvić-Petrović: *Krivično pravo, posebni deo*, Beograd, 2011, 15.

protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Srbije).³¹ Sva ova dela sadrže ili mogu da sadrže i umišljajno lišenje života jednog ili više lica kao radnju izvršenja, ali se vrše iz drugih razloga, radi postizanja drugih ciljeva,³² a učinilac najčešće i ne zna ko su lica koja zbog ostvarivanja tog cilja lišava života (osim kod dela ubistvo predstavnika najviših državnih organa).

Još su brojnija dela kod kojih je lišenje života teža posledica dela proizašla iz nehata učinioca. Takva dela javljaju se u mnogim grupama krivičnih dela, kao na primer, protiv polnog morala (silovanje, obljuba nad nemoćnim licem, obljuba sa detetom, obljuba zloupotrebom položaja), protiv slobode i prava čoveka i građanina (prinuda), protiv braka i porodice (nasilje u porodici), teška dela protiv zdravlja ljudi, teška dela protiv opšte sigurnosti ljudi i imovine, teška dela protiv bezbednosti saobraćaja, idr. Zajedničko svim ovim krivičnim delima je da predstavljaju kvalifikovane oblike pojedinih krivičnih dela kod kojih osnovno delo nije upereno protiv života, ali usled izvršenja tog dela kao teža posledica nastala iz nehata javlja se lišenje života.

3.2. Dometi krivičnopravne zaštite života u našem KZ

Sva pomenuta krivična dela imaju za svoju posledicu lišenje života čoveka i kao takva predstavljaju prvu liniju odbrane života kao čovekove najveće vrednosti. Međutim, pored toga čovekov život zaslužuje da bude i dodatno zaštićen, ne samo od povrede (lišenja života), već i od različitih vidova ugrožavanja.³³ Naš KZ poznaje brojna krivična dela kod kojih se posledica, ili jedna od posledica, sastoji u ugrožavanju čovekovog života.

I ova krivična dela, kao i gore pominjana dela koja za posledicu imaju lišenje života, mogu se svrstati u tri grupe: ona koja se nalaze u grupi krivičnih dela protiv života i tela, ona koja se nalaze u drugim grupama jer im je osnovni zaštitni objekt neko drugo dobro, a jedna od mogućih radnji im je i umišljajno ugrožavanje života ljudi, i treća, ona kod kojih se javlja teža posledica iz nehata koja se sastoji u ugrožavanju života. U prvu grupu spadala bi krivična dela učestvovanja u tuči i ugrožavanje opasnim oruđem pri tuči i svađi, ali kao što je napred rečeno, i krivično delo teške telesne povrede, jer se i njime, naročito kad je u pitanju oblik osobito teške telesne povrede, ugrožava čovekov život. Kad je u pitanju druga grupa u pitanju su dela koja sadrže umišljajno ugrožavanje života, najčešće umišljajnim nanošenjem teške telesne povrede, kao što su neka dela protiv imovine (razbojništvo, razbojnička krađa), protiv zdravlja ljudi (prenošenje infekcije HIV virusom), protiv opšte sigurnosti ljudi i imovine (izazivanje opšte opasnosti), protiv javnog saobraćaja (ugrožavanje javnog saobraćaja), protiv državnih organa (napad na službeno lice u vršenju službene dužnosti), protiv pravosuđa (napad na advokata), protiv javnog reda i mira (nasilničko ponašanje), protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom (genocid, ratni zločini) i dr. Treću grupu činila bi brojna dela kod koji se ugrožavanje života, najčešće nanošenjem teške telesne povrede, pojavljuje kao teža posledica proizašla iz nehata učinioca (na

³¹ D. Jovašević: *Krivično pravo, posebni deo*, Beograd, 2014, 22.

³² N. Mrvić-Petrović (2011), 15.

³³ Đ. Đorđević, D. Kolarić, 7.

pr, teška dela protiv zdravlja ljudi, teška dela protiv opšte sigurnosti, teška dela protiv javnog saobraćaja, teška dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Srbije i dr)

Međutim, značaj krivičnopravne zaštite života kao najveće vrednosti nametnuo je obavezu zakonodavcu da ode korak dalje i da se ne zaustavi na inkriminisanju različitih oblika radnji kojima se prouzrokuje povreda ili ugrožavanje života, već i da odredbama KZ uspostavi obavezu pružanja pomoći za otklanjanje opasnosti po život ljudi, obavezu čije će nepoštovanje povlačiti krivičnu odgovornost onih koji tu obavezu ne poštuju. Ipak, ovakva obaveza otklanjanja opasnosti ograničena je samo na određene, karakteristične situacije. Ona je postavljena relativno široko, tako da se može odnositi i na lica koja nisu skrivila takvu opasnost, ali su objektivno u mogućnosti da pruže pomoć licu koje se nalazi u opasnosti. Pri tome takva opasnost može nastati dolovanjem prirodnih sila, radnjama drugih lica, kao i samog lica koje se nalazi u opasnosti.

Obaveza pružanja pomoći može da nastane iz tri razloga: 1) iz prirode i karaktera odnosa između učinioca i žrtve, 2) iz neke prethodne radnje učinioca kojom je stvorena opasnost za žrtvu, i 3) iz neophodnosti postojanja minimuma ljudske solidarnosti koji nameće obavezu pružanja pomoći onda kada to ne predstavlja opasnost za učinioca.³⁴ U ovom poslednjem slučaju u pitanju je tzv. „paragraf milosrđa“ koji postoji u krivičnom zakonodavstvu mnogih zemalja.³⁵

Naš KZ odredbe kojima se inkriminiše neotklanjanje opasnosti odnosno nepružanje pomoći licu koje se nalazi u opasnosti za život vezaju za pomenute tri grupe razloga. Tako bi u prvu grupu spadala krivična dela kod kojih obaveza pružanja pomoći proizlazi ili iz profesionalne dužnosti učinioca (krivično delo neukazivanja lekarske pomoći) ili iz neke druge obaveze koju učinilac ima prema nekom licu (krivična dela napuštanje nemoćnog lica i kršenje porodičnih obaveza). U drugom slučaju u pitanju je obaveza koja je nastala zbog toga što je učinilac izazvao opasnost koja pretila nekom licu (krivična dela izlaganja opasnosti i nepružanja pomoći povređenom u saobraćajnoj nezgodi), a u trećem obaveza predstavlja izraz opšte ljudske solidarnosti i potrebe da se pomogne pojedincu ili grupi lica koja su u životnoj opasnosti, a bez rizika po sopstvenu bezbednost (krivična dela nepružanja pomoći i neotklanjanje opasnosti).³⁶

Predviđanjem ovih inkriminacija, pored niza onih drugih koje se odnose na neposredno povređivanje ili ugrožavanje života određenog lica ili većeg broja neodređenih lica, krivičnopravna zaštita života ljudi dobija sveobuhvatan i najpotpuniji mogući obim. To pomenutim inkriminacijama daje poseban značaj sa stanovišta prava na život i njegove krivičnopravne zaštite i „predstavlja krajnji domet krivičnopravne zaštite prava na život“.³⁷

3.3. Moguća ograničenja krivičnopravne zaštite života

Pravo na život čoveka je neprikosnoveno i neograničeno. Ipak, kao i sva druga prava, ono se može ograničiti samo ostvarivanjem istog tog prava drugog, ukoliko sa njim dođe u koliziju. U tom smislu krivično pravo predviđa slučajeve kada povređivanje

³⁴ J. Ćirić: Odgovornost za nepružanje pomoći licu koje se nalazi u opasnosti po život, *Pravni život*, br. 9/1996, str. 144.

³⁵ M. Radovanović, M. Đorđević: *Krivično pravo, posebni deo*, Beograd, 1977, 80.

³⁶ Đ. Đorđević: Pravo na život i dužnost otklanjanja opasnosti, *Pravni život* br. 9/2013, 153.

³⁷ Đ. Đorđević: Ugrožavanje života nepružanjem pomoći, *Pravni život* br. 9/2006, str. 202.

ili ugrožavanje nečijeg života nije protivpravno, pa samim tim nije ni krivično delo. Ovakvi slučajevi su sadržani u tzv. osnovima isključivanja postojanja krivičnog dela. Naš KZ poznaje dva osnova, nužnu odbranu i krajnju nuždu koji omogućavaju, ukoliko su za to ispunjeni zakonom propisani uslovi, da se napad na život čoveka ne smatra kao protivpravan i ne predstavlja krivično delo.

Nužna odbrana, ako su ispunjeni svi uslovi za njeno postojanje koji se po Krivičnom zakoniku za to traže, isključuje postojanje krivičnog dela ubistva,³⁸ kao i nekih drugih krivičnih dela kojima se umišljajno napada ili ugrožava čovekov život. Razlog za ovakvo tretiranje nužne odbrane nalazi se u tome što KZ u sukobu prava onog koji se brani sa nepravom na strani napadača daje prevagu licu koje u ovakvom slučaju nužnom odbranom zaštićuje svoje pravo na život.³⁹

Krajnja nužda je drugi osnov isključenja postojanja krivičnog dela ukoliko lice koje drugog lišava života ili ga ugrožava to čini da bi od sebe ili drugoga otklonilo neskrivljenu opasnost koja se ni na koji drugi način nije mogla otkloniti.⁴⁰ Ovde su u koliziji dva jednaka prava na život, pa zakon povredu jednog prava radi zaštite drugog istog takvog prava na život ne smatra protivpravnim ako se to pravo na drugi način nije moglo da zaštiti i ako povreda koja se time čini nije veća od one koja bi nastala da nije na ovaj način otklonjena.⁴¹ Zakon time daje jednak značaj pravu na život i jednog i drugog lica bez obzira na bilo koja lična svojstva ili karakteristike ličnosti koje su u pitanju.

Osim ovih zakonom predviđenih osnova teorija krivičnog prava i sudska praksa poznaju i druge institute čijom primenom se može postići isti efekat, isključenje postojanja krivičnog dela, od kojih kad je u pitanju ograničenje prava na život treba pomenuti vršenje službene dužnosti, dozvoljeni rizik, pristanak povređenog i samopovredu.

Vršenje službene dužnosti, kad se ono čini shodno zakonu po kome se dužnost obavlja, može predstavljati osnov isključenja protivpravnosti⁴² U takvim situacijama i lišenje života drugoga ne predstavlja krivično delo, ako je takvo činjenje na osnovu službene dužnosti bilo obavezno. Ovde se ima u vidu, na primer, vršenje dužnosti u borbi u ratu ili oružanom sukobu, vršenje dužnosti održavanja javnog reda, hvatanja učinilaca krivičnih dela ili čuvanje lica lišenih slobode od strane pripadnika policije ili postupanje drugih lica koja po zakonu vrše svoju dužnost.⁴³ To bi, na primer, mogao biti slučaj i sa licima koja izvršavaju smrtnu kaznu u zemljama u kojima ova kazna postoji. Uslov da bi se vršenje službene dužnosti tretiralo kao osnov za isključenje protivpravnosti jeste da su propisi koji regulišu tu službu striktno poštovani (na primer, propisi o dozvoljenosti upotrebe oružja u vršenju određene službe). Delu učinjenom pod ovim uslovima nedostaje element protivpravnosti, pa samim tim ne predstavlja krivično delo.

Kao mogući osnov isključenja protivpravnosti često se razmatra i tzv. dozvoljeni rizik.⁴⁴ Ovaj osnov se može primeniti u odnosu na gubitak života usled preduzimanja

³⁸ Lj. Radulović: Ubistvo i nužna odbrana, *Pravni život*, br. 9/1995, str. 131.

³⁹ R. Risimović: *Nužna odbrana u krivičnom pravu*, Beograd, 141; D. Jovašević: Pravo na život i nužna odbrana, *Pravni život*, br. 9/1998, 48.

⁴⁰ M. Tomanović: Krajnja nužda u krivičnom pravu, *Pravni život*, br. 9/2006, 131.

⁴¹ R. Risimović: Pravo na život i krajnja nužda, *Pravni život*, br. 9/2006, 217.

⁴² Z. Stojanović: *Krivično prvo, opšti deo*, Beograd, 2013, 157.

⁴³ N. Mrvić-Petrović: *Krivično pravo, opšti deo*, Beograd, 2014, 119.

⁴⁴ Z. Stojanović, 160.

izvesnih rizičnih radnji, kao što je, na primer, obavljanje medicinskih intervencija. Ovde se najčešće radi o preduzimanju hirurških zahvata ili drugih metoda lečenja koji su veoma korisni i često odlučujući za spasavanje života bolesnika, ali kod kojih postoji i izvestan rizik neuspešnog ishoda. U takvim slučajevima preduzimanje radnje koja je dovela do lišenja života predstavlja tzv. dozvoljeni rizik koji isključuje postojanje krivičnog dela iako je nastupila najteža posledica odnosno smrt pacijenta.⁴⁵ Ovo zato što se operativni i drugi medicinski zahvati koji su skopčani sa mogućim negativnim ishodom primenjuju samo ako nema mogućnosti za primenu drugih, sigurnijih načina lečenja, pa se prihvata tolerantni rizik ako je korisnost zahvata u pitanju mnogo veća u odnosu na malu verovatnoću lošeg ishoda. Od ovoga se, razumljivo, izuzimaju slučajevi kada je u pitanju medicinska greška ili ako zahvat nije izveden po pravilim medicinske struke.

U nekim slučajevima i pristanak povređenog se može pojaviti kao osnov koji isključuje protivpravnost.⁴⁶ Pristanak povređenog se najčešće shvata kao ovlašćenje pojedinca da odustane od zaštite vlastitog dobra.⁴⁷ Međutim, da bi pristanak povređenog bio od uticaja na položaj učinioca krivičnog dela, odnosno na postojanje krivičnog dela, neophodno je da budu ispunjeni određeni uslovi.⁴⁸ Kad je u pitanju pravo na život, čak ni izričit zahtev nosioca ovog prava da bude lišen života u našem pravu nije osnov isključenja protivpravnosti.⁴⁹ Lišenje života drugoga sa njegovim pristankom, na njegovu molbu ili na njegov zahtev predstavlja krivično delo ubistva, bez obzira na to što se, prema našem KZ, ako su za to ispunjeni određeni uslovi, ono kvalifikuje kao lakši oblik ubistva, odnosno lišenje života iz samilosti. Starija krivičnopravna literatura i zakonodavstvo bavili su se i problematikom pristanka povređenog kod ubistva u dvoboju koje se prihvatalo kao dozvoljeno,⁵⁰ ukoliko su poštovana pravila o dvoboju. Međutim, u savremenom krivičnom pravu ubistvo u dvoboju se tretira kao krivično delo, najčešće kao obično ubistvo, što je slučaj i u našem krivičnom pravu. U kontekstu pristanka povređenog može se razmatrati i tzv. samopovreda (pa i samoubistvo) kao osnov isključenja protivpravnosti, osim ako se njome ne nanosi šteta društvenim interesima ili interesima trećih lica.⁵¹

4. ZAKLJUČAK

Iako je život nesporno najveća vrednost za svakog pojedinca pravo na život kao univerzalno i neprikosnoveno pravo čoveka tekovina je novijeg razvoja ljudskog društva. U savremenom, civilizovanom društvu ono je nesporno i maksimalno je zaštićeno kako u međunarodnom, tako i u nacionalnim pravima modernih država. Ipak, i danas je javljaju određene dileme o domašaju prava na život i pomeranju granica njegovog obima,⁵² a sve

⁴⁵ B. Čejović: Osnov opravdanja lekarskih operacija u krivičnom pravu, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, br. 2/1973, 99.

⁴⁶ M. Đorđević: Krivičnopravni značaj pristanka povređenog, *Pravni život*, br. 4/1963, 3.

⁴⁷ I. Vuković: *Krivično pravo, opšti deo*, Beograd, 2021, 171.

⁴⁸ R. Risimović: Pristanak povređenog-pojam, dejstvo i granice primene, *Pravni život*, br. 9/2012, 316.

⁴⁹ B. Čejović: Pristanak povređenog kao osnov isključenja protivpravnosti, *Pravni život*, br. 2/1967, 17.

⁵⁰ T. Živanović: *Osnovi Krivičnog prava Kraljevine Jugoslavije, posebni deo, knj. I, sv. 1*, Beograd, 1938, 14.

⁵¹ D. Jovašević: *Krivično pravo, opšti deo*, Nomos, Beograd, 2010, 103.

⁵² Z. Stojanović, N. Delić, 5.

u cilju njegove što potpunije zaštite. Tako se u novije vreme sve više govori i o pravu na život kao svojevrsnom „nadustavnom pravu“, jer je nemoguće zamisliti situaciju u kojoj bi većina određenoj grupi ljudi ovo pravo „demokratski“ oduzela nekakvim „ustavnim“ ili zakonskim merama. Nezavisno od toga, pravo na život je proklamovano mnogim međunarodnim dokumentima i ustavima velikog broja zemalja, među kojima je i Srbija. Konkretizacija tog proklamovanog prava vrši se na nacionalnom nivou brojnim pravnim propisima među kojima poseban značaj ima krivično zakonodavstvo.

Naš Krivični zakonik sadrži brojne odredbe o krivičnim delima kojim se štiti život čoveka od povreda, ugožavanja pa čak i od nepružanja pomoći u slučajevima nastupanja životne opasnosti. U našem krivičnom pravu već duže vremena primetna je tendencija pojačane krivičnopravne zaštite života. Ona se manifestuje kroz uvođenje novih krivičnih dela ili novih oblika postojećih krivičnih dela kod kojih se kao zaštitni objekat (ili jedan od zaštitnih objekata) pojavljuje život čoveka i njegov telesni integritet i kroz često postrožavanje kazni koje su propisane za već predviđena dela, pa i uvođenje kazne doživotnog zatvora kao najteže krivične sankcije u našem krivičnom zakonodavstvu. Ne ulazeći ovde u raspravu o opravdanosti i celishodnosti nekih novih rešenja, ne može se osporiti nastojanje zakonodavca da i na ovakav način obezbedi pojačanu krivičnopravnu zaštitu života kao najveće ljudske vrednosti.

Prof. dr Đorđe Đorđević, Full Professor

University of Criminal Investigation and Police Studies

Dr Miroslav Đorđević, Research Fellow

Institute of Comparative Law

HUMAN LIFE AS THE HIGHEST VALUE AND ITS CONSTITUTIONAL AND CRIMINAL LAW PROTECTION

Summary

With the development of the democratic constitutionality, it is no longer possible today to speak of one act as a constitution, if it does not inherit and protect human rights, ie. clearly determines the limit beyond which the state must not intrude freedoms of the individual. The scope and quality of human rights, which are a precondition for the existence of the constitution in this sense, are constantly expanding and developing with the progress of civilization. Certain rights, which undoubtedly include the right to life, ie. the inviolability of life and the treatment of it as the highest value, today in fact represent a super-constitutional category, because there is no majority in one society that could „democratically“ vote to abolish them for an individual or a group. This legacy of civilization is regulated differently in the constitutions of the world, and the Constitution of the Republic of Serbia stipulates, among other things, that „human life is inviolable“. Criminal protection of the right to life is recognized in our law by

prescribing and applying numerous provisions in the Criminal Code on certain criminal offenses, primarily those in which human life appears as a protective object, and above all various forms of murder. However, this protection in our CC is also manifested through the existence of crimes committed to achieve other goals (which have other values as a protective object, but also include murder as a way to achieve these goals), as well as crimes whose qualified forms contain the involuntary deprivation of life of one or more persons. The only restriction of the right to life may occur in cases of conflict of that right with the same right of another person when some basis for the exclusion of illegality may exist. In such situations, however, there is no violation of the principle defined by the Constitution that human life is the highest value.

Key words: *Constitutional Evolution, Constitutional Protection, Human Life, Human Rights, Constitution of the Republic of Serbia, Criminal Law Protection, Criminal Code.*